

УДК 911.2

Чиж О.П

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Триади Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу

Розглянуто один із підходів пізнання складної, різноманітної і динамічної структури оригінального природного утвору – Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу. Цей підхід передбачає застосування правила триади, згідно якого властивості географічного об'єкту змінюються у відповідному напрямі від однієї його зовнішньої межі до іншої і це дозволяє виділити в об'єкті три частини. Застосування правила триади у процесі дослідження Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу дало можливість виокремити у його межах низку триад, серед яких широтна, довготна, висотна й типологічна триади. Зазначено, що їх використання повніше розкриває сутність ландшафту території Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, регіональні й типологічні відмінні, а також дає можливість продовжити у майбутньому детальніші дослідження як самого ландшафтного поясу, так і окремих його ландшафтних комплексів. У подальшому варто більше уваги приділяти дослідженню виокремлених секторів – західного, центрального і східного, а також картографуванню типологічних структур Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу для розробки заходів з їх раціонального використання.

Ключові слова: Східноєвропейська рівнина, ландшафтний пояс, ландшафтні стрічки, Головний ландшафтний рубіж, полісся, лісостеп, правило триади, сектора, структура.

Чиж О.П. Триады Восточноевропейского срединного ландшафтного пояса. Рассмотрено один из подходов познания сложной, разнообразной и динамичной структуры оригинального природного образования – Восточноевропейского срединного ландшафтного пояса. Этот подход предполагает применение правила триады, согласно которому свойства географического объекта меняются в соответствующем направлении от одной его внешней границы до другой и это позволяет выделить в объекте три части. Применение правила триады в процессе исследования Восточноевропейского срединного ландшафтного пояса позволило выделить в его пределах ряд триад, среди которых широтная, долготная, высотная и типологическая триады. Указано, что их использование полнее раскрывает сущность ландшафта территории Восточноевропейского срединного ландшафтного пояса, региональные и типологические отличия, а также дает возможность продолжить в будущем детальные исследования как самого ландшафтного пояса, так и отдельных его ландшафтных комплексов. В дальнейшем стоит больше внимания уделять исследованию выделенных секторов – западного, центрального и восточного, а также картографированию типологических структур Восточноевропейского срединного ландшафтного пояса для разработки мероприятий по их рациональному использованию.

Ключевые слова: Восточноевропейская равнина, ландшафтный пояс, ландшафтные пояса, Главный ландшафтный рубеж, полесье, лесостепь, правило триады, сектора, структура.

Chyzh O.P. Triads of Eastern European landscape middle belt. One of the approaches of knowledge of complex, diverse and dynamic structure of the original natural formation – Eastern European landscape middle belt considered. This approach involves the use of triads rules according to which geographic area properties change in the relative direction of one of its outer edge to the other and it can provide a facility three parts. Application rules triad in the Eastern European landscape middle belt research made it possible to distinguish within it a number of triads including latitude, longitude, altitude and typological triad. Indicated that use fully disclose the nature of the landscape area Eastern European landscape middle belt, regional and typological cancellation, and also gives the opportunity to continue in the future as more detailed study of the landscape zone, and some of its landscapes. In the future should pay more attention to the research of the examined sectors – western, central and eastern and typological structure mapping Eastern European landscape middle belt to develop measures for their management.

Key words: Eastern European plain, landscaped belt, landscaped strip, Main line of landscape, woodlands, forest-steppe, rules of triad, sectors, structure.

Наявність проблеми. Обґрунтування наявності Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу відбулося наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Це складне природне утворення розділяє північну, переважно лісову, і південну степову частини Східноєвропейської рівнини. Структура серединного ландшафтного поясу складна й оригінальна, однак на початку ХХІ ст. ще слабо досліджена. Є різні підходи до пізнання сучасної структури Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, серед яких і застосування правила тріади. Це правило дає можливість не лише детальніше пізнати структуру оригінального природного утвору, але й краще обґрунтувати можливі заходи щодо раціонального використання й охорони природи Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу.

Аналіз попередніх досліджень. Наприкінці ХІХ ст. використавши частково попередні напрацювання, а також розвиваючи ідею зональності природи В.В. Докучаєва [6], Г.І. Танфільєв деталізував північну межу лісостепу [11]. У подальшому (1949 р) Ф.М. Мільков назвав цю межу Головним ландшафтним рубежем Східноєвропейської рівнини [8]. Пізніше Ф.М. Мільков обґрунтував наявність на північ від рубежу Опілле-Поліської ландшафтної стрічки [9]. У 2001 році Г.І. Денисик виділив стрічку Лісостепових Полісь, що розташована на південь від Головного ландшафтного рубежу Східноєвропейської рівнини [3]. Результати дослідження українського сектору Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу представлені в монографії «Лісостепові Полісся» [4] та окремих публікацій [12, 13]. Однак, детальних досліджень сучасної структури Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу поки що немає.

Мета дослідження – використовуючи правило тріади детальніше дослідити оригінальну структуру Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу.

Результати дослідження. Використання правила тріади у процесі ландшафтознавчих та історико-географічних досліджень потребує короткого розгляду феномену числа «три».

Наші предки використовували число три з найдавніших часів. Народні перекази про Трояна вказують на трилике божество. Слов'янський Ідол Триглав зображався з трьома головами, що означає три царства: небо, землю і пекло. Сонце, повітря і вода – триєдина сила, що лежить в основі буття. У тризубі, який нагадує верхівку хлібного колосу, визначають троїсту землеробську силу, що рівнозначна весні, літові та осені, які в свою чергу відповідають сіянню, збиранню та приготуванню плодів землі. Загалом, чимало у навколишньому світі предметів і явищ, основою і природою яких є троїстість і триєдність.

У природничій (фізичній, історичній, антропогенній) географії та класичному, історичному й антропогенному ландшафтознавстві, складною і ще не вирішеною проблемою є поділ цілого на частини. Звідси суб'єктивізм у процесі розробки типології і класифікації, періодизації, неузгодженість у поділі природних об'єктів, історичних подій і, загалом, природничих та суспільних явищ і процесів [5].

Правило тріади давно відоме географам і ландшафтознавцям, однак застосовують його ще не достатньо. Це правило своєрідна основа (ключ) процесу детального пізнання будь якого природного об'єкту і правильного розуміння процесів та явищ, що притаманні йому. Воно дає можливість розділити ціле на тісно взаємозв'язані між собою частини, або об'єднати у ціле окремі частини на перший погляд, можливо, й не сумісні. Зокрема у географії правило тріади виходить з того, що «властивості географічного об'єкту змінюються у відповідному напрямі від однієї його зовнішньої межі до іншої, і це дозволяє виокремити в

об'єкті три частини – середню, з найбільш характерними для нього ознаками, та дві бокові, що знаходяться під впливом і мають окремі риси суміжних об'єктів» [9, с. 18]. Географічні триади різноманітні. Ф.М. Мільков виділив триади масштабні, розмірні, екологічні, вузько компонентні, ландшафтні та інші [9,10]. Правило триади можна застосовувати «при вивченні всіх без винятку ландшафтних комплексів» [9, с. 23]. Зараз, у дослідженнях антропогенних ландшафтів, його широко використовують географи-природничники Вінницького, Криворізького, Уманського, Мелітопольського та інших університетів. Враховуючи уже наявне успішне використання правил триади у процесі пізнання різноманітних природних структур, логічним його застосування у дослідженні Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу.

Широтна триада – зміна структури і властивостей ландшафтних комплексів Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу з півночі на південь, що зумовлені історією розвитку та змінами кліматичних умов. Виокремлення широтної триади відбувалось поступово. У 1949 році Ф.М. Мільков, проведени Г.І. Танфільєвим межу між лісовою і степовою областями (тепер між зонами мішаних хвойно-широколистих лісів і лісостепом) назвав *Головним ландшафтним рубежем* Східноєвропейської рівнини [8]. Пізніше, у 1981 році Ф.М. Мільков на північ від цього рубежу обґрунтовує наявність *Опілля – Поліської структурно-морфологічної ландшафтної стрічки* [10]. У 2001 році, застосовуючи правило триади, Г.І. Денисик, на південь від Головного рубежу виокремлює *ландшафтну стрічку Лісостепових полісь* [3]. У сукупності, ці три природні структури (з півночі на південь) – Опілля-Поліська стрічка, Головний ландшафтний рубіж і Стрічка Лісостепових полісь формують широтну триаду оригінальної природної структури – Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу (рис. 1).

Рис. 1. Широтна триада Західного сектору Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу

1 – Опілля-Поліська ландшафтна стрічка; 2 – Головний ландшафтний рубіж; 3 – ландшафтна стрічка Лісостепових полісь; 4 – мішані хвойно-широколисті ліси; 5 – Опілля; 6 – Лісостеп; 7 – Лісостепові полісья. Межі: 8 – між мішаними хвойно-широколистими лісами і лісостепом; 9 – Головного ландшафтного рубежу; 10 – ландшафтних стрічок.

Довготна триада – сформувалася у результаті зміни природних умов і ландшафту Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, що зумовлені зростанням континентальності клімату із заходу на схід і відповідними до них змінами у ґрунтовому та рослинному покривах. Це дає можливість у межах Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу виокремити три різних за природними умовами і структурою ландшафту, сектори (рис. 2). *Західний* – розташований переважно у межах України, виділяється складністю структури,

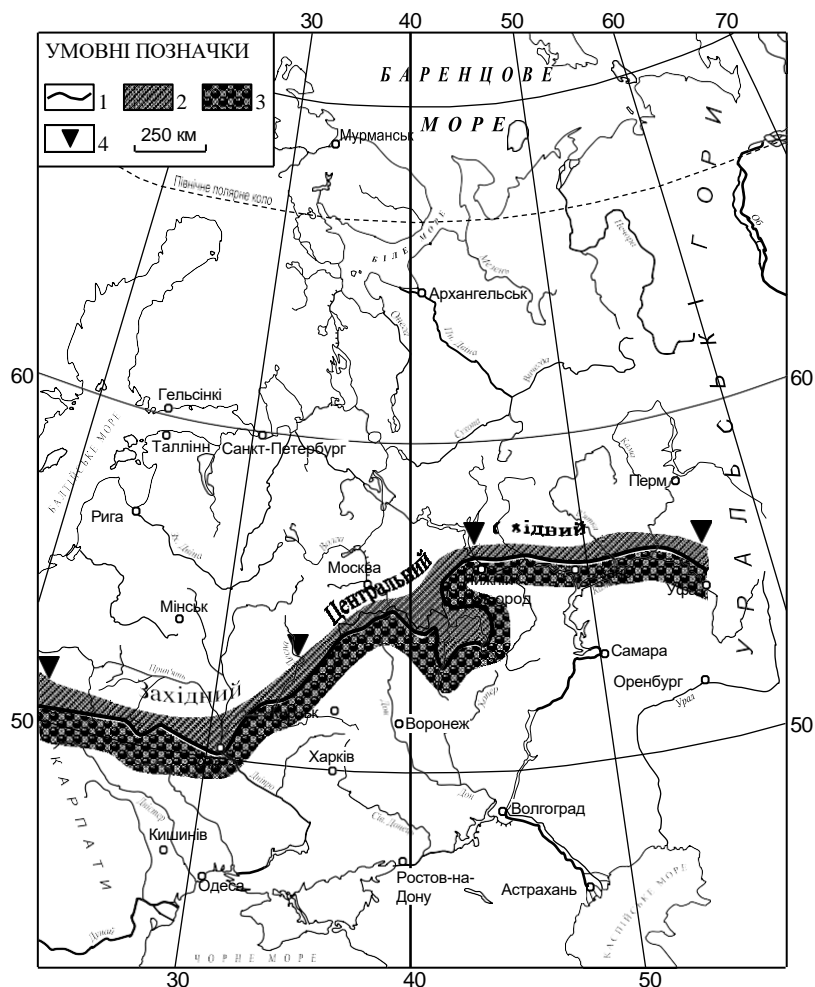

Рис. 2. Довготна тріада Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу

1 – Головний ландшафтний рубіж; 2 – Опілле-Поліська ландшафтна стрічка; 3 – стрічка лісостепових полісь; 4 – межі секторів

строкатістю; детальніше розглянутий у монографії «Лісостепові полісся» та окремих статтях [4, 12, 13]; *центральний* – охоплює верхів'я річки Дон, Мещерське і Цнінське полісся, тобто формує «велику дугу» Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу від м. Брянськ через Підмосков'я до Н. Новгород, природа і ландшафти якого давно і детально розглянуті у численних публікаціях [1, 2, 10]; *східний* – приурочений до широтних ділянок річки Волга та її приток Оки й Уфи між містами Н. Новгород та Уфа з чітко вираженими і фрагментарно дослідженими поліссями у межах річкових долин.

Висотна тріада. Висотній диференціації поліських ландшафтів, зокрема й у межах Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, науковці приділяли увагу. Однак, виділяли, переважно, два ландшафтних рівні – низький і високий [7, 9]. Подальші дослідження висотної диференціації Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу з використанням правила тріади [3,4, 12,13] дали можливість виділити й обґрунтувати тут *три*: – *високий, середній, і низинний рівні*, у межах яких теж виокремлюються по три ландшафтних висотних структури (рис. 3).

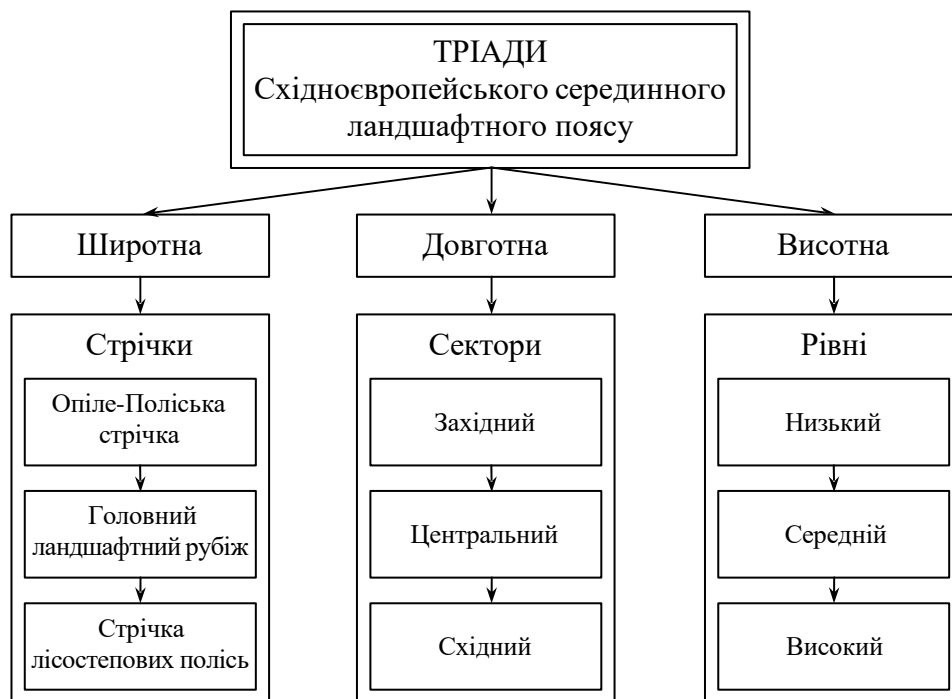

Рис. 3. Різноманітність триад Східноєвропейського ландшафтного поясу

Крім широтних, довготних і висотних триад у межах Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, доцільно також виокремлювати:

– л а н д ш а ф т н і р і в н і: *низький* – займає найнижчий за абсолютними відмітками поверхні (заплави річок, приозерні пониження, першу надзаплавну терасу) Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу; *середній* – представлений «околицями» значних за площею поліських регіонів і є своєрідним перехідним екотоном до лісостепових ландшафтів та опіль; *високий* – у межах Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу охоплює лісостепові ландшафти й ландшафти поліських опіль.

– г е о м о р ф о л о г і ч н і р і в н і: *низинний* – об’єднує ландшафтні комплекси Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, що приурочені до низинних територій з абсолютними висотами до 150 м; *рівнинний* – займає території рівнин з абсолютними відмітками 150-200 м, переважно це поверхні II і III річкових терасах; *височинний* – охоплює височинні поверхні у межах поясу з висотами 200 і більше метрів.

– т и п о л о г і ч н і р і в н і. У межах поліських територій Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу ці рівні здебільшого сформовані у відповідних типах місцевостей (рис. 4). Детальніша характеристика висотних триад Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу представлена у монографії «Лісостепові полісся» та окремих статтях [4, 12, 13].

Безперечно, що виділеними й частково охарактеризованими триадами не завершується пізнання складної й оригінальної структури Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, а лише розпочинається і буде активно продовжено у майбутньому.

Висновок. Структура ландшафту Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу складна, різноманітна і динамічна. Науковцями вона пізнавалась

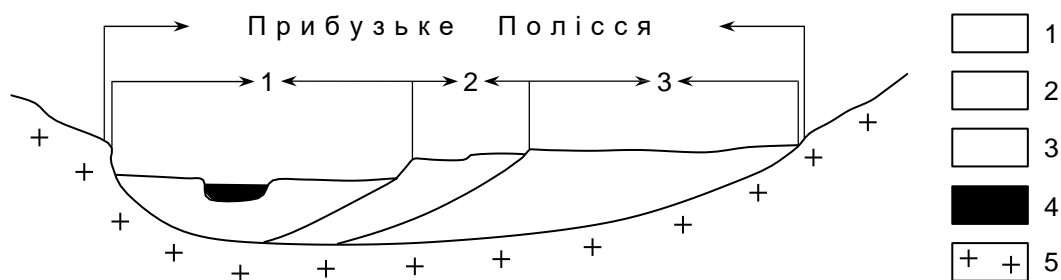

Рис. 4. Одна із типологічних тріад Західного сектору Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу

Типи місцевостей: 1 – заплавний, 2 – терасовий, 3 – прохідних долин стоку льодовикових вод, 4 – річище, 5 – корінні породи.

поступово, особливо активно упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Однак і зараз є ще багато проблемних питань у вирішенні яких можливе і доцільне застосування правила тріади. Правило тріади передбачає поділ географічного об'єкту, переважно на три складових – центральну і дві прилеглих, що у сукупності формують ціле. Застосування цього правила у процесі пізнання Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу дало можливість виокремити у його межах регіональні широтну, довготну й висотну тріади, а також типологічні тріади, в основі яких відповідні типи місцевостей і типи урочищ. Безперечно, що це лише попередні дослідження, які у подальшому сприятимуть детальнішому пізнанню як Східноєвропейського серединного ландшафтного поясу, так і окремих його ландшафтних комплексів регіонального і типологічного рівнів.

1. Ахромеев Л.М. Природа, генезис, история развития и ландшафтная структура ополей Центральной России / Л.М. Ахромеев. – Брянск: РИО Брянского университета, 2008. – 182 с.
2. Волкова Н.И. Структурно-генетический ряд ландшафтов полесий и ополей / Н.И. Волкова // Современные проблемы физической географии. – М., 1989. – С. 122-135.
3. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Тезис, 2001. – 283 с.
4. Денисик Г.І. Лісостепові Полісся / Г.І. Денисик, О.П. Чиж. – Вінниця: ПП «Видавництво» «Теза», 2007. – 210 с.
5. Денисик Г.І. Правило тріади в історико-географічних дослідженнях / Г.І. Денисик, Л.І. Стефанков // Історична географія: початок ХХІ сторіччя. Вінниця: Теза, 2007. – С. 117-119.
6. Докучаев В.В. К учению о зонах природы. Горизонтальные и вертикальные почвенные зоны / В.В. Докучаев // Избранные труды [Ред. акад. Б.Б. Полюнова]. – М.: Изд-во АН СССР. – 1949. – С. 481-513.
7. Мильков Ф.Н. О явлении вертикальной дифференциации ландшафтов на Русской равнине / Ф.Н. Мильков // Вопросы географии. – Москва. – 1947. – Вып. 3. – С. 87-102.
8. Мильков Ф.Н. О некоторых географических закономерностях, вытекающих из анализа ландшафтных зон Русской равнины / Ф.Н. Мильков // Проблемы физической географии. – М., 1949. – Т. 14. – С. 46-63.
9. Мильков Ф.Н. Долинноречные ландшафтные системы / Ф.Н. Мильков. – Изд-во. Всесоюз. географ. общества, 1978. Т. 110. – Вып. 4.
10. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков. – Воронеж: ВГУ, 1981. – 400 с.
11. Танфильев Г.И. Физико-географические области Европейской России / Г.И. Танфильев. – СПб., 1897. – Т. 1. – С 1-30.
12. Чиж О.П. Антропогенізація Західного сектору Серединного ландшафтного поясу / О.П. Чиж // Наук. вісник Чернівецького національного університету. Серія: Географія, 2012. – Вип. 614-615. – С. 34-39.
13. Чиж О.П. Серединний ландшафтний пояс і унікальність природи Рівненщини / О.П. Чиж // Географія Рівненщини та суміжних областей. – Рівне, 2014. – С. 12-17

1. Ahromeev L.M. Priroda, genesis, istoriya razvitiya i landshaftnaya struktura opoliy Tsentralnoy Rossii / L.M. Ahromeev. – Berdyansk: RIO Bryanskogo universiteta, 2008. – 182 s.
2. Volkova N.I. Strukturno-geneticheskiy ryad landshaftov polesiy i opoliy / N.I. Volkova // Sovremennyye problemy fizicheskoy geografii. – M., 1989. – S. 122-135.
3. Denisik G.I. Lisopole UkraYini / G.I. Denisik. – Vinnitsya: Tezis, 2001. – 283 s.
4. Denisik G.I. Lisostepovi PolIssya / G.I. Denisik, O.P. Chizh. – Vinnitsya: Teza, 2007. – 210 s.
5. Denisik G.I. Pravilo trladi v Istoriko-geografichnih doslidzhennyah / G.I. Denisik, L.I. Stefankov // Istorichna geograflya: pochatok HHI storlchchya. Vinnitsya: Teza, 2007. – S. 117-119.
6. Dokuchaev V.V. K ucheniyu o zonah prirody. Gorizontalnye i vertikalnyie pochvennyie zonyi / V.V. Dokuchaev // Izbrannyie trudyi [Red. akad.B.B. Polyinova. – M.: Izd-vo AN SSSR. – 1949. – S. 481-513].
7. Milkov F.N. O yavlenii vertikalnoy differentsiatsii landshaftov na Russkoy ravnine / F.N. Milkov // Voprosyi geografii. – Moskva. – 1947. – Vyip. 3. – S. 87-102.
8. Milkov F.N. O nekotoryih geograficheskikh zakonomernostyah, vyitekayuschih iz analiza landshaftnyih zon Russkoy ravniny / F.N. Milkov // Problemy fizicheskoy geografii. – M., 1949. – T. 14. S. 46-63.
9. Milkov F.N. Dolinorechnyye landshaftnyie sistemyi / F.N. Milkov. – Izd-vo. Vsesoyuz. geograf. obschestva, 1978. T. 110. – Vyip. 4.
10. Milkov F.N. Fizicheskaya geografiya: sovremennoe sostoyanie, zakonomernosti, problemy / F.N. Milkov. – Voronezh: VGU, 1981. – 400 s.
11. Tanfilev G.I. Fiziko-geograficheskie oblasti Evropeyskoy Rossii / G.I. Tanfilev. – SPb., 1897. – T. 1. – S 1-30.
12. Chizh O.P. Antropogenizatsiya Zahidnogo sektoru Seredinnogo landshaftnogo poyasu / O.P. Chizh // Nauk. Visnik Chernivetskogo natsionalnogo univrsitetu. SerIya: Geografiya, 2012. – Vip. 614-615. – S. 34-39
13. Chizh O.P. Seredinniy landshaftniy poyas I unikalnIst prirodi Rivnenschini / O.P. Chizh // Geografiya Rivnenschini ta sumizhnh oblastey. – Rivne, 2014. – S. 12-17.

Подано до редакції 22.01.2017

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич